

Економіка та становлення нової системи господарювання

*Крючкова І.В., канд. екон. наук,
Шинкоренко Т.П., канд. екон. наук,
Кузнецова Л.І., канд. екон. наук,
Богдан І.В.*

МАКРОЕКОНОМІЧНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ

Аналізується макроекономічна ситуація в Україні січня 2004 р. з короткими підсумками і висновками щодо особливостей головних чинників та тенденцій економічного розвитку в Україні у 2003 році. Особливу увагу приділено структурним процесам в попиті, пропозиції, зовнішній торгівлі, а також динаміці цінової конкурентоспроможності економіки України і ціновим процесам.

Структурні зміни внутрішнього попиту. Особливостями 2003 р. стали перевищення темпів зростання сукупного кінцевого попиту (112,5%) проти темпів ВВП (109,3%), перевищення інвестиційного попиту (в частині нагромадження основного капіталу) проти споживчого впродовж 11 місяців року, наростання розігріву споживчого ринку наприкінці року із досягненням річного перевищення темпів споживчого (112,9%) над темпами інвестиційного попиту (112,2%)¹. Якщо номінальний приріст ВВП становив 34,7 млрд. грн., то приріст кінцевого внутрішнього попиту – 40 млрд. грн., тобто внутрішня економіка не змогла адекватно відреагувати на потреби зростаючого внутрішнього ринку, тому надлишок попиту було покрито імпортними надходженнями.

Потужне зростання споживчого попиту не ґрунтувалося на збільшенні валових наявних доходів домогосподарств, навпаки, – останнє відставало від загальноекономічної динаміки на 3,5 відсоткових пунктів. Девальвація долара США відносно євро і національних валют багатьох країн-партнерів України з експорту спровокувала бажання населення швидше використати свої раніше накопичені доларові заощадження і призвело до багатоканального їх вливання в оборот. Домогосподарства почали потужно, з одного боку – витрачати свої "старі" заощадження на купівлю товарів довготривалого вжитку (включаючи автомобілі), з іншого – переводити їх із готівкової у безготівкову форму, тобто нести в комерційні банки. За рік в банківській системі кошти на

¹ Всі статистичні джерела, що використовуються в аналізі, наведено наприкінці статті.

рахунках фізичних осіб зросли майже на 13 млрд. грн., наростивши ресурсну базу банківської системи і ставши чинником посилення кредитування.

Додатково виплеснуті на ринок кошти населення стимулювали споживчий попит на тих сегментах споживчого ринку, що ґрунтуються на заощадженнях, а не на поточних доходах. У результаті приріст споживчих витрат населення за 2003 р. проти 2002 р. склав 25,4 млрд. грн., або 60% приросту внутрішнього попиту, тоді як приріст наявних доходів – лише 15,9 млрд. грн. (або 42,6% приросту ВВП). Перевищення обсягів використаних коштів на споживання проти наявних доходів домогосподарств дало додатковий ресурс і стало потужним "розігрівачем" внутрішнього ринку. Внаслідок цього витрати населення на продукти харчування зросли лише на 2,2%, а на товари тривалого вжитку, побутову техніку – на 19%, на одяг і взуття – на 18,9%.

Якщо населення активізувало споживчий ринок за рахунок заощаджень минулих років, то підприємства мали суттєвий приріст наявних доходів (рівень яких, за попередніми оцінками, збільшився до 14% ВВП), що, разом із кредитним наповненням обігових коштів, автоматично спричинило сплеск інвестиційного попиту. В результаті підвищився рівень капіталізації національних заощаджень у цілому.

Допоміжним чинником розвитку реального сектора економіки стали акумульовані заощадження в банківській системі, які, включившись в оборот, вплинули на збільшення обсягів кредитування суб'єктів господарювання. Якщо у 2002 р. обсяги кредитів юридичних осіб зросли на 48,2%, то за 2003 р. – на 64,6% (із посиленням ролі довгострокового кредитування), хоча частка інвестиційних кредитів не зросла. Наприкінці минулого року темпи кредитування навіть почали випереджати темпи нарощування депозитів юридичних осіб.

Наслідком зазначених процесів стало структурне зрушення внутрішнього ринку у бік посилення попиту на інвестиційні товари та споживчі товари тривалого користування із відповідним впливом на структуру виробництва та імпорту. Так, якщо реальне зростання купівлі продовольчих товарів становило лише 102,2%, то придбання товарів домашнього вжитку, побутової техніки – 119%.

Слід чітко розуміти, що деякі минулорічні імпульси розширення внутрішнього ринку в поточному році поступово затухатимуть. Йдеться, передусім, про заощадження населення, які зменшать свій вплив на попит, а приріст споживання синхронізуватиметься із приростом наявних доходів. Щодо інвестиційного попиту, то, на жаль, в українській економіці вже склалася традиція зменшення інвестиційної активності напередодні виборів, тому темпи інвестування можуть суттєво знизитися.

Після рекордного розігріву внутрішньої торгівлі наприкінці минулого року у січні 2004 р. проти грудня відбулося сезонне охолодження ринку, хо-

ча січневий ринок проти січня 2003 р. виявився значно більшим за рахунок його нарощування впродовж періоду з лютого по грудень минулого року².

Індикатори поточних коливань споживчого попиту. У січні 2004 р. обсяги обороту роздрібної торгівлі скоротилися проти грудня на третину, в той час як проти відповідного місяця минулого року приріст становив 19,9%, що є опосередкованим сигналом збереження минулорічної споживчої активності населення. Споживання домогосподарств підтримувалося нарощенням поточних доходів, які, за попередніми оцінками, зросли на 7,5%, та монетарного чинника. Так, проти грудня падіння готівки в обігу відбувалося меншими темпами, ніж в аналогічному періоді 2003 року. Формування наявних доходів домогосподарств та їх споживчих витрат відбувалося синхронно.

У січні проти грудня у два рази знизилися обсяги продажу легкових автомобілів, хоча проти січня минулого року обсяг проданих авто виявився більшим на 18,2%³. Водночас на готівковому валютному ринку відновлено тенденцію щодо більш активного продажу ВКВ проти купівлі – протягом січня–лютого формується позитивне сальдо продажу ВКВ.

Деяке сезонне охолодження споживчого попиту проти грудня супроводжувалося зменшенням обсягів заощаджень населення в банківській системі. Так, приріст зобов'язань банків за коштами фізичних осіб у січні був значно меншим за грудневий (1,2 проти 2,6 млрд. грн.), причому якщо у грудні відбувся синхронний приріст у національній та іноземній валютах, то у січні населення віддало перевагу накопиченням у національній валюті (0,7 проти 0,5 млрд. грн.), де відсотки по депозитах є вищими.

Інвестиційний попит. Як вже зазначалося, найбільш активною складовою внутрішнього попиту у 2003 р. був інвестиційний попит. За відсутності оперативної інформації щодо інвестицій в економіку України⁴ ми можемо проаналізувати лише деякі опосередковані індикатори.

Минулорічний інвестиційний попит стимулював зростання імпорту в Україну інвестиційних ресурсів та відповідно попиту на ВКВ⁵. Динаміка попиту комерційних банків (КБ) на ВКВ на міжбанківському ринку продемонструвала значний сплеск у грудні і падіння у січні (рис. 1). Водночас рівень січня 2004 р. значно перевищує рівень січня 2003 р., що є результатом минулорічного розігріву внутрішнього ринку (набирання ринком маси). Проте, як розгортатимуться події у поточному році, ще не відомо, хоча середньодобо-

² Накопичений минулорічний приріст ринку буде і далі давати позитивні параметри зростання у зіставленнях до аналогічного періоду минулого року.

³ У поточному році на охолодження вторинного ринку авто впливатимуть зміни в законодавчому полі, пов'язані із оподаткуванням фізичних осіб по операціях із продажу рухомого майна.

⁴ Дані Держкомстату України за 2003 р. будуть опубліковані лише у травні поточного року.

⁵ За 2003 р. приріст номінальних обсягів імпорту інвестиційних товарів проти відповідного періоду 2002 р. становив 50,9% (без транспортних засобів – 37,7%).

вий показник обсягів продажу ВКВ свідчить про те, що у січні та лютому ринок залишається сильним, незважаючи на сезонне зниження.

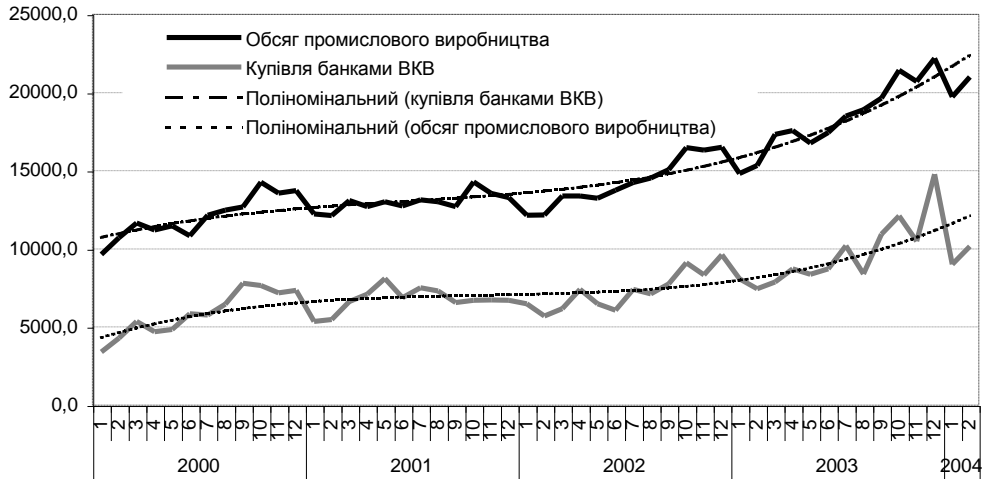

Рис. 1. Обсяги попиту КБ на ВКВ та промислового виробництва, млн. грн.

Оскільки головним джерелом інвестиційного фінансування в Україні залишаються власні кошти підприємств, то важливим індикатором фінансового стану та інвестиційної активності вітчизняних підприємств є рух коштів на рахунках підприємств. Якщо у минулому році динаміка депозитів юридичних осіб випереджала відповідні процеси 2002 р., то на початку 2004 р. сезонне скорочення коштів на рахунках юридичних осіб було більш глибоким, ніж у минулому. За такої динаміки можна очікувати на деяке зменшення темпів зростання фінансових результатів та порівняльної інвестиційної активності підприємств в аналізованому періоді.

Водночас продовжується збільшення розриву між обсягами кредитування юридичних осіб та обсягами їх коштів на депозитних рахунках КБ – якщо на початку року він становив 38,8 млрд. грн., то на кінець лютого – 41,7 млрд. гривень.

Загалом, у січні–лютому поточного року динамічна крива кредитування знаходиться дещо вище, ніж у аналогічному періоді 2003 р., головним чином за рахунок приросту довгострокових кредитів. Характерним для січня стало зменшення різниці між середніми ставками в національній та іноземній валюті (до 5 в. п. внаслідок підвищення ставок в іноземній валюті). Надалі стійкий сигнал щодо укріплення гривні відносно долара США та інших іноземних валют може спрацювати на ще більше зменшення різниці у ставках.

Таким чином, у січні поточного року у складових внутрішнього попиту продовжилася груднева тенденція щодо тиску споживчого попиту. За наши-

ми оцінками, приріст сукупного попиту не перевищив приріст ВВП, що мало забезпечити збільшення рівня позитивного сальдо зовнішньої торгівлі.

У січні та лютому населення продовжувало активно купувати та продавати ВКВ, але сальдо на готівковому валютному ринку сформувалося з позитивним знаком. Разом із споживчою активністю населення продовжує нарощувати заощадження у банківській системі, хоча і меншими темпами, ніж наприкінці минулого року.

З огляду на очікувані перспективи зниження темпів інвестицій в основний капітал та зменшення кредитоспроможності підприємств, небезпечною є тенденція збільшення розриву між обсягами кредитування суб'єктів господарювання та руху їх грошових коштів на рахунках у КБ.

Структурні зміни з боку пропозиції. У 2003 р. із агрегованих видів економічної діяльності основний внесок у зростання економіки України справила індустріальна складова⁶ (рис. 2). Сільське господарство, внаслідок стрімкого спаду виробництва у червні–серпні, спричиненого низьким врожаєм зернових культур (особливо безпрецедентно низьким врожаєм пшениці), стало основним гальмуючим чинником минулорічного розвитку української економіки. Започатковане з квітня 2003 р. прискорення розвитку сфери послуг⁷ додало динамізму висхідній траєкторії загальноекономічного зростання. Загалом у 2003 р., за винятком сільського господарства, всі інші агреговані види економічної діяльності справили позитивний внесок у розвиток української економіки. На жаль, тенденція зростання не супроводжувалася підвищенням ефективності економіки, проявом чого стало підвищення частки проміжного споживання у вартісній структурі валового випуску (з 57,0% у 2002 р. до 57,8% у 2003 р.). Це пов'язано насамперед з посиленням структурних позицій обробної промисловості з низькою часткою валової доданої вартості, де рівень проміжного споживання підвищився на 2,9 в. п., склавши 78,4%.

Внаслідок падіння виробництва в аграрному секторі минулорічний розвиток економіки супроводжувався потужними структурними зрушеннями в напрямку скорочення частки сільського господарства (з 13,6% у 2002 р. до 11,0% у 2003 р. у валовому випуску та, відповідно, з 15,1% до 12,6% – у ВДВ) і зростанні частки обробної промисловості (відповідно з 37,7% до 40,2% у випуску та з 22,8% до 25,1% у ВДВ) (рис. 3). Зменшення структурної позиції сільського господарства у випуску можна було б назвати позитивним рухом у напрямку загальносвітових тенденцій, якби це відбулося в умовах зростання, а не падіння виробництва рослинницької продукції та пов'язаних з цим значних втрат.

⁶ Промисловість та будівництво.

⁷ Оптова та роздрібна торгівля, транспорт, освіта, охорона здоров'я та соціальна допомога.

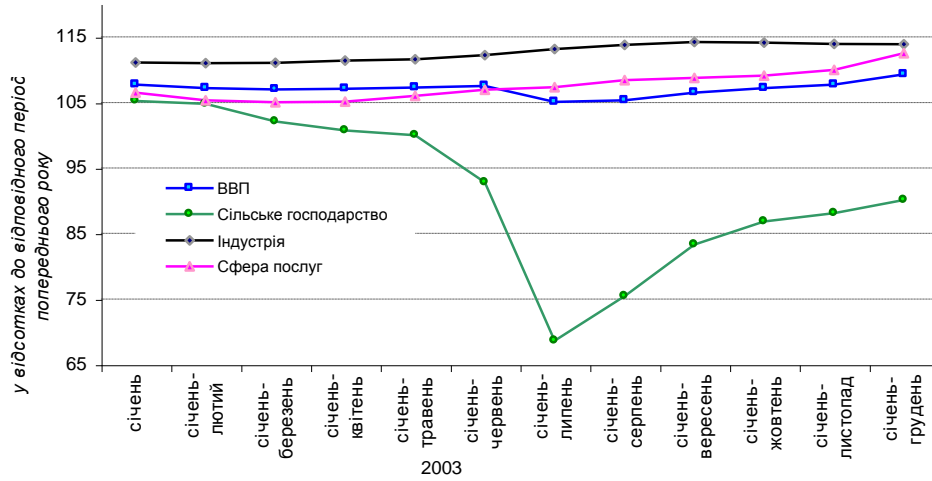

Рис. 2. Динаміка ВВП та валової доданої вартості основних сегментів економіки

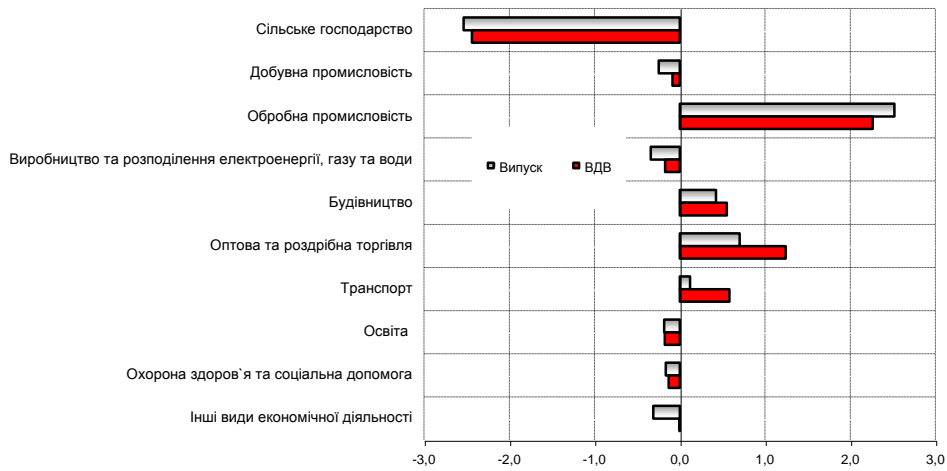

Рис. 3. Зміна частки агрегованих видів економічної діяльності в структурі випуску та ВДВ за січень–грудень 2003 р., в. п.

Іншим позитивним зрушенням, з огляду на загальносвітові тенденції, є скорочення в структурі економіки частки добувної промисловості, яка, за міжнародною класифікацією, належить до низькотехнологічних видів діяльності і не забезпечує достатніх імпульсів щодо загальноекономічного розвитку. Водночас негативною ознакою, що суперечить світовим тенденціям, є зменшення в структурі випуску та ВДВ частки соціально орієнтованих видів економічної діяльності: освіти, охорони здоров'я та соціальної допомоги, тобто основних галузей, що сприяють розвитку людського капіталу і належать до стратегічних секторів економіки.

Економічне зростання 2003 р. супроводжувалося покращанням фінансового стану суб'єктів господарювання. За 2003 р. загалом по економіці фінансовий результат від звичайної діяльності великих і середніх підприємств номінально збільшився на 27,2%, що сталося за рахунок одночасного зростання як прибутків прибуткових підприємств (на 10,0%), так і скорочення збитків збиткових (на 5,3%).

Значний приріст прибутків продемонстрували лідери економічного зростання – **будівництво та обробна промисловість**⁸. За 2003 р. прибутки прибуткових підприємств зазначених видів економічної діяльності збільшилися відповідно на 42,4 та на 38,6%. При цьому зростання прибутків в обробній промисловості супроводжувалося скороченням збитків збиткових підприємств на 16,4%. Як свідчить наведений нижче аналіз результатів діяльності промислових видів економічної діяльності, прибутки акумулювалися в експортоорієнтованому сегменті, а саме на підприємствах чорної металургії та хімічної промисловості.

На відміну від обробної промисловості, в будівництві збільшення прибутків прибуткових підприємств відбулося на тлі одночасного зростання збитків збиткових підприємств, що спостерігалось переважно в останні місяці (листопад, грудні) минулого року, і негативно позначилося на фінансових результатах за рік у цілому. На погіршення фінансового стану суб'єктів підприємництва в будівництві певною мірою вплинуло зростання імпорту будівельних матеріалів (на 35,1%)⁹, що в умовах девальвації реального ефективного валютного курсу (РЕОК)¹⁰ гривні призвело до подорожчання складових проміжного споживання у будівництві.

Показово, що минулорічний динамічний розвиток будівництва супроводжувався значним зростанням імпорту будівельних послуг (у 2,7 раза), що відбувалося на тлі скорочення їх експорту (на 22,1%), і призвело до формування від'ємного сальдо від зовнішньоекономічної діяльності в цій сфері в розмірі 8,8 млн. дол. США, що було специфічною ознакою 2003 року¹¹. Вагоме зростання імпорту як будівельних послуг, так і будівельних матеріалів в умовах динамічного розвитку будівництва свідчить про низьку конкурентоспро-

⁸ Найбільш високі темпи зростання прибутковості спостерігаються по видах діяльності сфери послуг – державного управління, де прибутки прибуткових підприємств збільшилися на 96,8% та фінансовій діяльності – на 66,7%, що супроводжувалося зростанням коштів на їх депозитних рахунках, обсяг яких за січень–грудень 2003 р. проти кінця 2002 р. відповідно збільшився у 2,6 та 1,8 раза.

⁹ Хоча в минулому році темпи зростання експорту будівельних матеріалів (143,4%) перевищували динаміку їх імпорту, сальдо експорту-імпорту по цій товарній групі залишалось від'ємним і становило на кінець 2003 р. 6,4 млн. дол. США.

¹⁰ При розрахунку РЕОК гривні інформація щодо індексів споживчих цін та курсів національних валют основних країн – торговельних партнерів України з експорту взято із Інтернет-сайтів центральних статистичних відомств та центральних банків відповідних країн-партнерів.

¹¹ У 2000, 2001 та 2002 рр. сальдо експорту-імпорту будівельних послуг було позитивним і становило, відповідно: 13,8; 3,1 та 17,8 млн. дол. США.

можність вітчизняних будівельних організацій та виробників будівельних матеріалів, що насамперед пов'язано з низьким технологічним рівнем їх виробничої бази та відсутністю достатніх фінансових коштів для її удосконалення.

У великих та середніх сільськогосподарських підприємствах в умовах скорочення випуску у 2003 р. відбулося зростання збитків збиткових підприємств на 16,3%. Водночас окремі великі і середні аграрні підприємства спромоглися скористатися зростанням цін на сільськогосподарську продукцію (насамперед на зернові культури) і досягти збільшення прибутків, що сприяло зростанню прибутків прибуткових аграрних підприємств на 5,1%.

Характерно, що минулорічний спад сільськогосподарського виробництва найбільший негативний вплив справив на фінансове становище не аграрних, а торговельних підприємств, насамперед, внаслідок зменшення обсягів оптової торгівлі зерновими культурами. Загалом за січень–грудень 2003 р. темпи приросту прибутків прибуткових підприємств оптової та роздрібною торгівлі знизилися майже на 41% (у тому числі оптової торгівлі на 44,4%), водночас обсяг збитків збиткових підприємств збільшився на 32,6% (у тому числі оптової торгівлі на 33,5%). Наявність масштабного перерозподілу прибутків від сільськогосподарських виробників на користь оптовиків-посередників перешкоджає відтворенню та розвитку аграрного виробництва.

Зазначені процеси призвели до зрушень у структурі розподілу прибутків та збитків за агрегованими видами економічної діяльності (рис. 4). Так, у структурі прибутків значно зросла частка обробної промисловості та фінансової діяльності, що відбулося на тлі скорочення частки торгівлі та добувної промисловості. Водночас у структурі збитків найбільш суттєво зросла частка торгівлі, сільського господарства та добувної промисловості. Цікаво, що зростання збитків та скорочення прибутків підприємств добувної промисловості відбулося за умов випереджаючого у порівнянні з іншими видами промислової діяльності підвищення цін, що у грудні 2003 р. проти грудня 2002 р. збільшилися на 17,9%¹². Це є свідченням того, що зростання цін в добувній промисловості не сприяє підвищенню ефективності її діяльності.

Незважаючи на структурні зміни в фінансових результатах, у 2003 р. найбільш динамічне зростання прямих іноземних інвестицій (ПІІ) спостерігалося переважно по видах діяльності, що не характеризуються значною прибутковістю, а саме в сільське господарство та добувну промисловість. При загальному збільшенні обсягів ПІІ в економіку України у 2003 р. проти 2002 р. на 21,7%, прямі іноземні інвестиції в ці види економічної діяльності зросли відповідно на 64,3 та 64,0%. Високі темпи приросту ПІІ спостерігалися також щодо торгівлі транспортними засобами та їх ремонту (57,9%), го-

¹² Ціни на продукцію обробної промисловості, виробництва та розподілення електроенергії, газу та води підвищилися відповідно на 11,8 та 1,9%.

телів та ресторанів (48,3%), операцій з нерухомістю (39,3%) та транспорту (37,4%). Наведені дані свідчать про те, що у 2003 р. ПІІ спрямовувалися головним чином у ті види діяльності, розвиток яких не сприяє удосконаленню структури української економіки в напрямку її наближення до структурного стандарту розвинених країн.

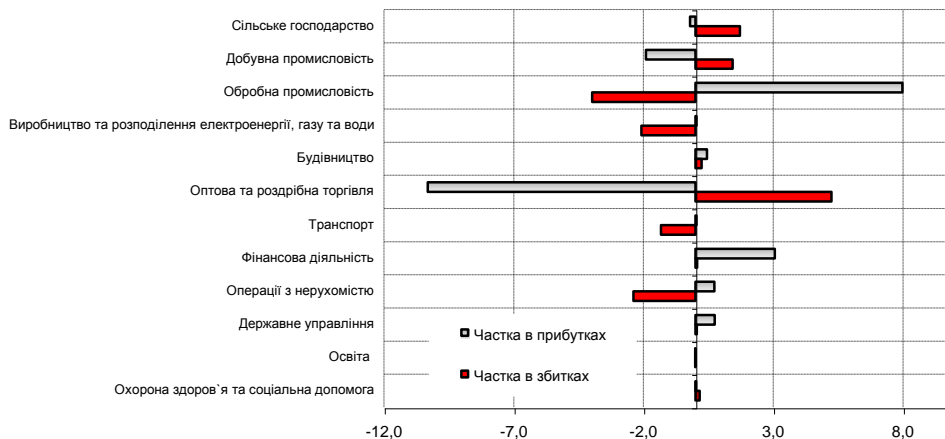

Рис. 4. Зміна частки в прибутках прибуткових підприємств та збитках збиткових підприємств агрегованих видів економічної діяльності за 2003 р. проти 2002 р., в. п.

У січні 2004 р. головний внесок у високі темпи приросту ВВП знову забезпечив індустріальний сегмент економіки, який зберігає випереджаючі темпи розвитку, водночас зменшився внесок сфери послуг, темпи розвитку якої в січні 2004 р. були нижчими за загальноекономічні і становили 108,1%. Сільське господарство продовжує стримувати зростання ВВП, хоча у порівнянні з кінцем минулого року глибина падіння сільськогосподарського виробництва значно зменшилася.

Серед складових індустріального сегменту економіки головний внесок у січневє зростання справили обробна і добувна промисловість, водночас будівництво зменшило темпи зростання (рис. 5).

У порівнянні з груднем минулого року у січні 2004 р. обсяг будівництва скоротився на третину, в той час як у січні 2003 р. проти грудня 2002 р. зниження склало 45%.

Як видно з рис. 6, у січні 2004 р. проти відповідного періоду минулого року всі складові сфери послуг мали вищі, ніж у січні 2003 р., темпи приросту ВДВ. Як і в минулому році, найвищі темпи зростання притаманні оптовій та роздрібній торгівлі та транспорту (що за темпами розвитку, відповідно, перевищують та дорівнюють динаміці ВВП). Позитивним моментом січневого розвитку економіки є прискорення динаміки соціально спрямованих видів економічної діяльності, хоча в цілому за темпами зростання ці стратегічно

важливі для економічного зростання сектори економіки все ще суттєво поступаються іншим видам економічної діяльності, гальмуючи розвиток сфери послуг у цілому.

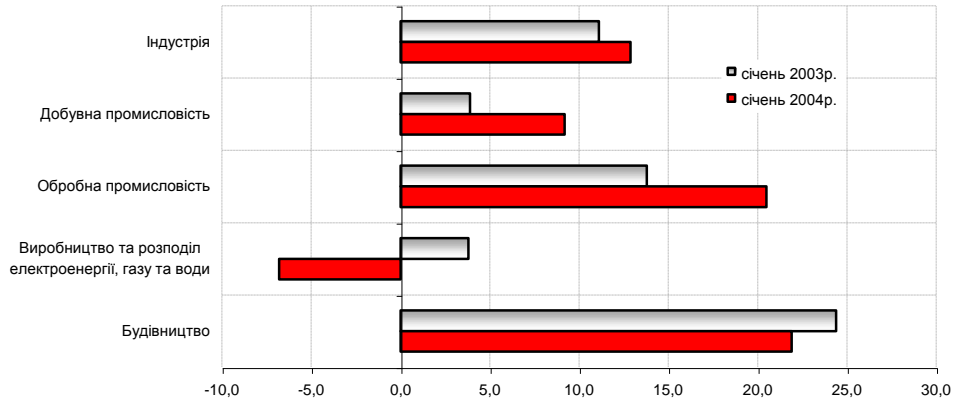

Рис. 5. Темпи приросту ВДВ складових індустрії проти відповідного періоду минулого року, %

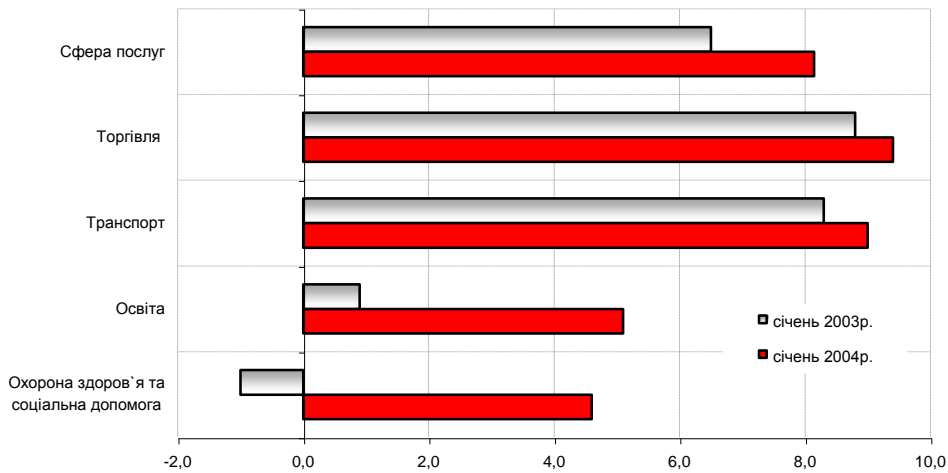

Рис. 6. Темпи приросту ВДВ складових сфери послуг проти відповідного періоду минулого року, %

З огляду на перспективи, протягом першого кварталу поточного року середньомісячні темпи економічного розвитку проти відповідного періоду 2003 р. очікуються в межах 8–9%, у другому кварталі може відбутися їх скорочення. Динаміка другого півріччя значною мірою залежатиме від ситуації в аграрному секторі економіки. За прогнозами спеціалістів врожай зернових має перевищити 30 млн. т, що менше врожаю 2002 р., однак наполовину

перевищує минулорічний. Загалом аграрна складова може знову стати вирішальною в темпах економічного зростання у другому півріччі, в той час як темпи індустріального розвитку, хоча й залишаться високими, але матимуть менші параметри і менший внесок у загальноекономічну динаміку. За попередніми оцінками, річний приріст ВВП може становити **близько 10%**.

Промисловість. У 2003 р. промислове виробництво зросло порівняно з 2002 р. на 15,8% (у 2002 р. проти 2001 р. зростання становило 7%), що значною мірою було зумовлено зовнішнім чинником і пов'язане із специфікою промисловості України, що сформувалася як експортоорієнтована, і нині використовує саме цей виробничий потенціал. За часів СРСР потужності промислових підприємств України були розраховані на задоволення потреб усіх республік СРСР. Водночас, енергодефіцитність та відсутність повного циклу щодо значної частини виробництв зумовили велику залежність української промисловості від імпорту енергоносіїв. Відновлення зростання промислового виробництва відбулося саме за рахунок експортерів, і досі розвиток промислового виробництва більш ніж на 50% визначається динамікою зовнішнього попиту, водночас внутрішній ринок потребує імпорту промислової продукції, який, у свою чергу, теж складає близько половини від обсягу її виробництва.

Так, незважаючи на те, що у минулому році порівняно з 2002 р. більш високі темпи зростання були зафіксовані на сегменті змішаних видів діяльності – машинобудуванні, харчовій промисловості, виробництві інших неметалевих виробів, там відбулася суттєва активізація експортних операцій, що призвело до зростання експортної складової у валовому випуску по цьому сегменту до 45,1%.

Так, експорт машинобудівної продукції збільшився більше ніж на 38%, харчової промисловості – на 53%, інших неметалевих виробів – майже на 61%. В результаті приріст експорту по харчовій промисловості, виробництву інших неметалевих виробів значно перевищив приріст валового випуску (рис. 7).

Водночас високі темпи зростання утрималися й на сегменті видів діяльності, орієнтованих на експорт, хоча знаковим явищем минулого року стала деяка переорієнтація традиційних експортерів до потреб внутрішнього ринку в умовах активного розширення останнього. Тільки в металургії частку експортного виробництва було скорочено на 10 відсоткових пунктів.

У січні поточного року промисловість України зберегла високі темпи зростання. Найвищий приріст порівняно з січнем минулого року продемонструвало машинобудування (40%), виробництво інших неметалевих виробів (29%), виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення (24%), хімічна та нафтохімічна промисловість (19%) – тобто ті види діяльності, де стало зростає експортна складова. Загалом же приріст промислового виробництва у січні 2004 р. порівняно з січнем 2003 р. становив 18,4% (у січні 2003 р. порівняно з січнем 2002 р. – 11,6%).

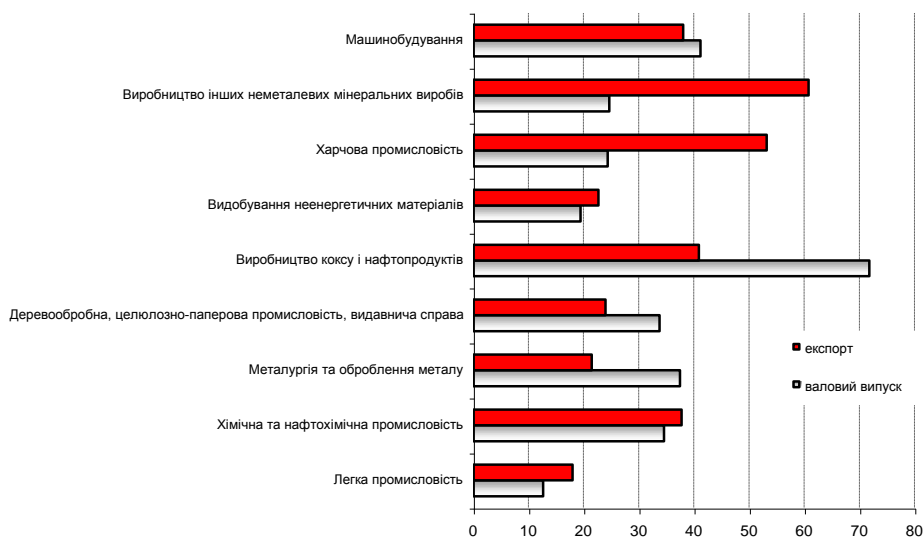

Рис. 7. Приріст валового випуску та експорту окремих видів економічної діяльності у промисловості (2003 р. до 2002 р.), %

З огляду на потенціал розвитку, високі темпи зростання у промисловості супроводжувалися небажаними структурними тенденціями. Насамперед, усе чіткіше проявляється відставання зростання внутрішньоорієнтованих видів діяльності (рис. 8). Уповільнення темпів зростання по цьому сегменту, яке почалося у травні минулого року, перетворилося на скорочення виробництва у грудні, але тривало також у січні 2004 року. Основною причиною цього є падіння виробництва та розподілення електроенергії, води та газу – індекс зростання цього виду діяльності у грудні 2003 р. становив 0,9, а у січні 2004 р. – 0,93 порівняно з відповідним періодом попереднього року, що зумовлено насамперед обмеженістю платоспроможного попиту.

Незважаючи на деяку переорієнтацію металургійного комплексу на внутрішній ринок, по промисловості в цілому консервується експортна складова. Внаслідок цього базові види діяльності продовжують займати визначальне місце в промисловості: на їх долю припадає понад 67% загального випуску промислової продукції (рис. 9). Частка ж продукції кінцевого споживання порівняно з 2001 р. навіть скоротилася і не перевищує 33%.

Це має два негативних наслідки. Насамперед, триває залежність динаміки промислового розвитку переважно від зовнішньої кон'юнктури, без використання повною мірою розширення внутрішнього ринку. Так, незважаючи на певну переорієнтацію металургійного комплексу України на внутрішній ринок, у 2003 р. імпорт металургійної продукції збільшився на 50% порівняно з 2002 р., машинобудівної – більш, ніж на 53%, харчової промисловості – більш ніж на 55%.

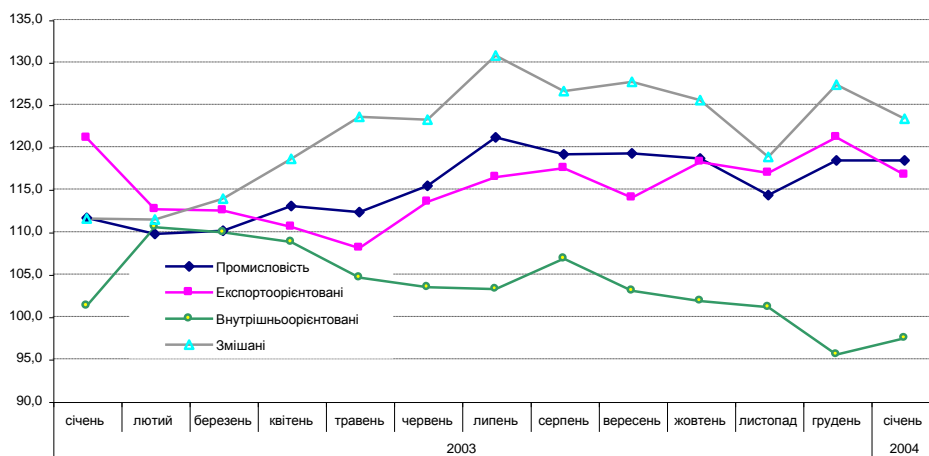

Рис. 8. Динаміка валового випуску окремих сегментів промисловості (у відсотках до відповідного періоду попереднього року)

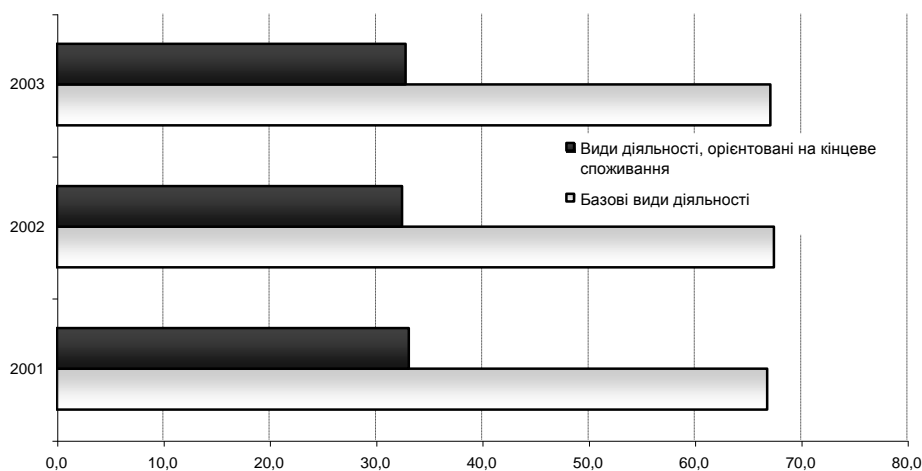

Рис. 9. Структура промисловості у 2001–2003 рр., %

Стало зростає також імпорт енергетичних ресурсів. Високий курс долара відносно гривні при такій динаміці імпорту знижує ефективність передусім інвестиційного комплексу та тих видів промислової діяльності, у проміжному споживанні яких імпортні сировина та комплектуючі займають велику частку, що підвищує вартість виробництва із усіма наслідками по збуту.

Свідченням формування негативних тенденцій у цій сфері є те, що зростання частки окремих видів діяльності у валовому випуску не супроводжується аналогічним зростанням їх частки у прибутках (рис. 10). Як видно з рис. 10, підприємства металургії та хімічної промисловості (основні експортери) зменшили свої частки у випуску і значно наростили у прибутках, чому сприяла насамперед кон'юнктура зовнішнього ринку, що склалася у минулому році.

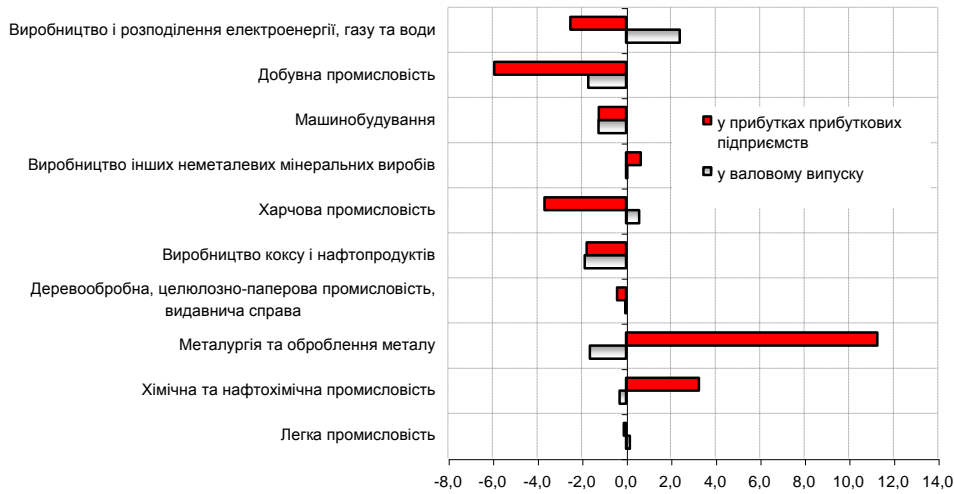

Рис. 10. Зміна частки окремих видів діяльності у валовому випуску та прибутках у 2003 р. порівняно з 2002 р., в. п.

По окремих видах діяльності, незважаючи на висхідну динаміку виробництва, мало місце зменшення прибутків на тлі зростання збитків, що зумовило зниження загальної норми прибутку (рис. 11). Так, норма прибутку суттєво знизилася по добувній промисловості, виробництву коксу та продуктів нафтоперероблення, харчовій промисловості – тобто передусім по тих видах діяльності, де вагомою у проміжному споживанні була імпортна складова.

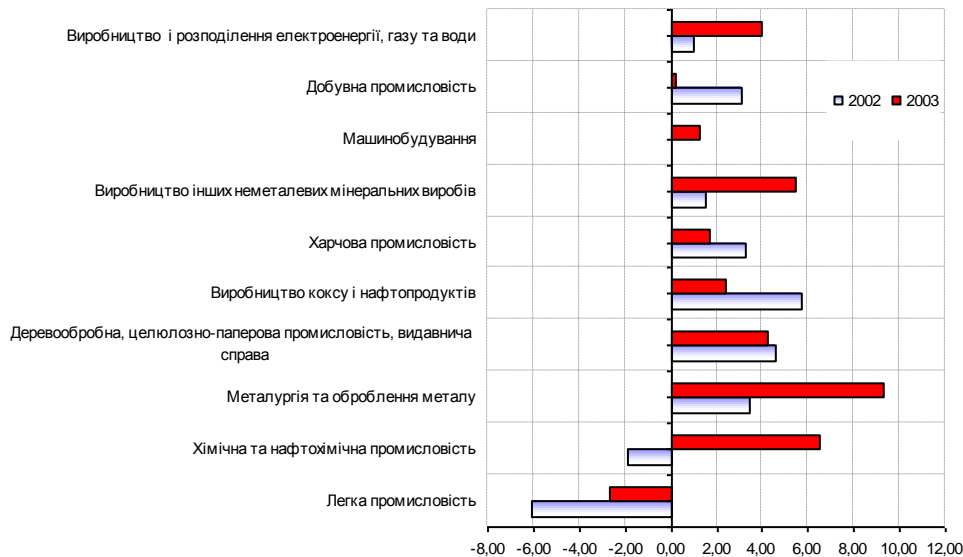

Рис. 11. Норма прибутку по окремих видах економічної діяльності у промисловості (2002–2003 рр., %)

Норма прибутку може виступати певним інтегральним індикатором ефективності та якості структурного реформування промисловості. З цієї

точки зору слід відзначити, що навіть по деяких видах діяльності, де норма прибутку збільшилася у 2003 р., її рівень залишається недостатнім для забезпечення процесу оновлення виробництва. Так, у машинобудуванні норма прибутку зросла у 2003 р., проте становила лише 1,3%, у добувній промисловості вона знизилася з 3,1% до 0,2%, у харчовій – з 3,3% до 1,7%, у виробництві коксу – з 5,7% до 2,4%. Саме тому підприємства змішаного сегмента промисловості у дедалі більших обсягах залучають кредити, що в умовах високих ставок кредитування підвищує собівартість продукції, що знов-таки стає чинником погіршення фінансового стану підприємств, рівень власних ліквідних обігових коштів яких є недостатнім.

Таким чином, січнева динаміка ВВП продовжує тенденції минулого року і забезпечується насамперед високими темпами зростання будівництва та обробної промисловості. Однак незважаючи на збереження високих темпів зростання промисловості загалом, тривало скорочення виробництва внутрішньоорієнтованих видів економічної діяльності. Динаміка розвитку промисловості України продовжувала знаходитися під визначальним впливом зовнішнього ринку, імпульси внутрішнього ринку, особливо ринку виробничих ресурсів, не знаходять адекватної відповіді у вітчизняних товаровиробників.

Якщо минулорічне нарощення експортного виробництва покращило фінансові результати підприємств експортоорієнтованих та деяких змішаних видів діяльності, де зросла експортна складова, збереження цінового тиску на імпортні складові проміжного споживання та інвестиційних ресурсів знижує їх рентабельність. Економіка продовжує втрачати від того, що на тлі розширення внутрішнього ринку потенціал його насичення вітчизняними товарами практично не використовується.

Позитивною відмінністю цьогорічного розвитку сфери послуг є прискорення розвитку соціально спрямованих видів економічної діяльності – освіти та охорони здоров'я, хоча загалом ці стратегічно важливі для економічного зростання сектори економіки значно поступаються за динамікою іншим видам економічної діяльності.

Цінова динаміка. За попередніми оцінками, у січні 2004 р. дефлятор ВВП в середньорічному обчисленні становив 109% (відповідно ІСЦ становив 108,1 а ІЦВ – 112,4), що перевищує відповідний показник січня минулого року (107,7%).

За даними Держкомстату України, індекс споживчих цін у січні 2004 р. проти грудня 2003 р. становив 101,4%. Ціни (тарифи) на послуги зростали швидше, ніж на продовольчі та непродовольчі товари (відповідно на 2,3%, 1,4% та 0,3%). У січні попереднього року темпи приросту цін на продовольчі товари випереджали приріст цін (тарифів) на послуги та непродовольчі товари відповідно на 2,0%, 0,8% та 0,1%.

Найбільший внесок у зростання цін на продовольчі товари справило сезонне підвищення цін на овочі та фрукти (на 8,9 та 4,1%). Крім того, через зменшення поголів'я худоби, подорожчання кормів внаслідок зменшення валового збору зерна та кормових культур, а також загального зростання витрат на виробництво сільськогосподарської продукції на 2,4–1,1%, подорожчали молоко і молочна продукція, сир і бринза, м'ясо і птиця, ковбасні вироби і копченості, пшеничне борошно; на 0,8–0,5% – цукор, вершкове масло, макаронні вироби, яйця, хліб і хлібобулочні вироби. Отже по цих позиціях зберігається минулорічна тенденція.

Загалом у порівнянні із груднем промислове виробництво продовольчих товарів скоротилося більше ніж на 14%, у той час як готівка в обігу за січень зменшилася лише на 4,8% (у січні 2003 р. – на 7%). Таким чином, динаміка доходів та готівки в обігу не справила штучного (і недоцільного) обмеження до зростання цін.

Пояснює цінову ситуацію на ринку продовольства також той факт, що у січні відбулося скорочення виробництва м'яса, включаючи субпродукти першої категорії на 28,9% проти грудня і на 1,7% – проти січня минулого року. Проти січня минулого року відбулося також скорочення виробництва молока (на 6,6%), яєць (на 3,7%) та реалізація худоби та птиці на забій (3,6%), що, з одного боку, створює передумови для посилення попиту на імпорт відповідних товарів, з іншого – для зростання цін. Той факт, що на тлі скорочення вітчизняного виробництва молока і м'яса відбувається зростання виробництва похідних від них продуктів (ковбасних виробів – на 35,6%; продуктів готових та консервів з яловичини і телятини – на 38%; вершків – на 73,3%; сирів – на 27%; молока обробленого – на 31,2%) свідчить про те, що у січневому проміжному споживанні харчової промисловості було використано запаси м'яса, молока та ін., а також посилилася імпортна складова у проміжному споживанні.

Індекс цін виробників промислової продукції у січні 2004 р. становив 101,6%. Найбільше підвищення цін у січні зафіксовано в обробній промисловості (на 1,8%). На 3,1–2,4% зросли ціни у металургії та обробленні металу, хімічному виробництві, виробництві інших неметалевих мінеральних виробів, коксу і продуктів нафтоперероблення, деревини та виробів з неї. На 1,6–1,2% подорожчала продукція у виробництві машин та устаткування, електричного та електронного устаткування, гумових та пластмасових виробів. У добувній промисловості ціни зросли на 1,4%. При цьому у видобуванні енергетичних матеріалів ціни підвищилися на 2,4%, неенергетичних – знизилися на 0,2%. У виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води продукція подорожчала на 0,1%.

У минулому році на ціни виробників значний вплив справляло подорожчання євро. Адже близько 22% проміжного споживання і понад 90% від обсягу

інвестицій в машини і обладнання заповнює імпортна складова. Відповідно єврозона займає майже 38% імпорту інвестиційних ресурсів і 13,2% – в імпорті товарів проміжного споживання. Крім того, на зростання цін впливав ціновий чинник – зростання імпорتنих цін на нафту та подорожчання зерна. За 2003 р. проти 2002 р. ціни на імпортовану сиру нафту (включаючи газовий конденсат) зросли на 35% і становили у грудні – 175 дол. США/т. У грудні ціна імпортованої тони пшениці і меслину склала 171 дол. США/т (156 дол. США/т у жовтні, 165 дол. США/т у листопаді), твердої пшениці – 170 дол. США/т (у жовтні – 156 дол. США/т, у листопаді – 180 дол. США/т); ячменя – 156 дол. США/т (у жовтні – 167 дол. США/т, у листопаді – 183 дол. США/т). Отже по зернових культурах зростання ціни імпорту не призупинено.

На внутрішньому ринку ціни на зернові культури продовжують зростати практично по усіх позиціях, що закладає підґрунтя до зростання цін відповідних виробників і далі – створення напруги нового тиску на споживчі ціни на продукти харчування. Так, у січні борошно залежно від гатунку подорожчало на 2,2 – 3,5%, хліб – на 1,1–1,9%. В подальшому ситуація залежатиме від забезпечення внутрішнього ринку продовольчим зерном, ціни його імпорту і регулювання цінової маржі зернотрейдерів. Можливості регулюючої дії продажу зерна із державних резервів обмежені масштабами інтервенцій.

Загалом, за два останні роки ціни виробників зростали нерівномірно. Лідерами зростання були нафтопереробка (154%), добувна промисловість (128%), металургія (120%). На зростання цін в даних видах економічної діяльності впливали експортні ціни¹³, хоча й внутрішні ціни, як правило, поступово "підтягуються" за зовнішніми, оскільки експортери зацікавлені в рентабельному виробництві продукції не тільки для експорту (де вони знімають і цінову, і курсову маржу), але й для потреб внутрішнього ринку. Цьогорічне підвищення внутрішніх цін у експортерів є результатом зазначених процесів.

У січні поточного року курсовий чинник дещо зменшив свій вплив на ціни виробників. Європейська валюта, оцінена в доларах, коливалася впродовж січня з 1,2592 на початку місяця до 1,2692 на 21.01.2004 р. і 1,2384 на кінець місяця), у лютому середньодобовий курс євро становив 1,267 дол. США. Проте реальна девальвація РЕОК гривні за січень проти грудня становила 0,4 в. п., що продовжує тенденцію минулого року щодо збільшення вартості імпортової складової витрат вітчизняних виробників.

Те, що у січні темпи реального зростання валової доданої вартості та випуску в добувній та обробній промисловості синхронізувалися, опосередковано свідчить про те, що збільшення вартості проміжного споживання ав-

¹³ В металургії за ці роки співвідношення експорту до випуску коливалось від 93 до 82,3%, у виробництві коксу та нафтопродуктів – від 69 до 57%.

томатично підвищило вартість випуску і стало одним із чинників цінової динаміки.

У минулому році було фактично закладено підґрунтя під інфляцію першої половини поточного року в частині продовольчих товарів¹⁴. Як видно з табл. 1, між цінами виробників та споживчими цінами на окремі товари залишилася напруга.

Таблиця 1

Зіставлення індексів цін виробників та споживчих цін
(грудень 2003 р. до грудня попереднього року; %)

	Індекси цін виробників	Індекси споживчих цін	Різниця
Яловичина	120,5	112,0	8,5
Ковбасні вироби	102,0	103,7	-1,7
Масло вершкове	105,6	108,6	-3
Сир твердий	105,6	108,5	-2,9
Сметана	111,3	111,9	-0,6
Молочні консерви	109,5	107,1	2,4
Хліб і хлібобулочні вироби	134,8	136,0	-1,2
Крупи	122,5	115,5	7
Борошно пшеничне	205,7	175,1	30,6
Цукор-пісок	104,4	98,0	6,4
Макаронні вироби	157,2	133,7	23,5
Горілка і лікєро-горілочні вироби	98,7	104,8	-6,1
Безалкогольні напої	100,2	102,7	-2,5
Пиво	102,7	103,4	-0,7

Це спостерігалось передусім щодо борошна пшеничного, макаронних виробів, яловичини та цукру-піску. Враховуючи те, що внутрішні ціни на продовольчу пшеницю продовжують зростати, а вітчизняне виробництво м'яса скорочуватися, надалі міжцінова напруженість та інфляційний потенціал зростатимуть. Збільшення імпорту м'яса та м'ясопродуктів не зможуть утримати цінову хвилю.

Із урахуванням високої частки продовольства у споживчому кошику, що береться до розрахунку ІСЦ, а також більш високих темпів зростання номінальних наявних доходів населення, ми очікуємо на стрибок цін, особливо в інтервалі: кінець березня – початок квітня. Монетарна складова інфляції спрацює за рахунок зростання доходів населення і, відповідно, готівки в обігу.

Серед інфляційних чинників є підвищення транспортних тарифів, також ймовірно подорожчання бензину, дизельного пального, зрушення внутрішніх цін на газ, що автоматично позначиться на цінах виробників і далі ланцюгово – на ІСЦ. За таких умов реальне укріплення гривні стає одним із

¹⁴ Глибина літнього зниження цін на продовольство та інфляції другої половини року в цілому залежить від врожаю 2004 року.

потужних дезінфляційних важелів, що спрацьовує широко і системно, починаючи із цін виробників, у яких вагому складову витрат посідають імпортні товари проміжного споживання, і закінчуючи споживчими цінами.

Таким чином, січнева інфляція 2004 р. є продовженням тенденцій минулого року, а в частині несезонних складових стала результатом зростання цін виробників і зменшення цінової напруги між цінами виробників та ІСЦ по окремих позиціях споживчого кошика. Причому потенціал цінової напруги ще не вичерпано. Крім того, продовження зростання внутрішніх цін на зерновій культурі закладає підґрунтя для подальшого зростання цін та створення тиску на споживчі цін по продуктах харчування.

У січні основними структурними складовими інфляції стали ціни (тарифи) на послуги, а у продовольчому кошику – сезонне підвищення цін на овочі і фрукти, а також зростання цін на м'ясо, птицю, молоко і молочну продукцію. Новим є те, що останнє є результатом зменшення виробництва відповідних продуктів як по відношенню до грудня, так і по відношенню до січня минулого року. Отже на ринку споживчих товарів по відношенню до поточних доходів населення був відсутнім товарний тиск.

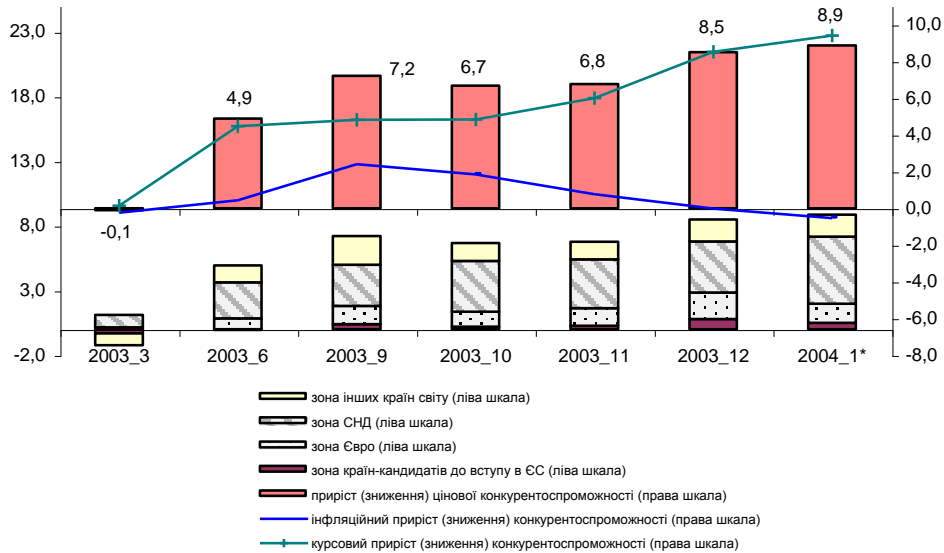
На початку року динаміка доходів населення та готівки в обігу майже не діяли як обмежувальний чинник щодо інфляції. Крім того, у січні мав прояв пролонгований ефект значного грудневого приросту грошових доходів населення. Водночас готівковий валютний ринок децю розширив канал притоку гривневої готівки в оборот.

На цінах виробників позначилися: зростання цін на імпортні товари виробничого призначення; зростання світових цін по окремих позиціях вітчизняного експорту, підвищення внутрішніх цін експортерами. Надалі підвищення грошових доходів домогосподарств супроводжуватиметься нарощенням готівки в обігу, у той час як пропозиція деяких продовольчих товарів не тільки не зростатиме, але й зазнає скорочення. За таких умов реальне укріплення РЕОК стане фактором, що обмежить розгортання інфляції в першому півріччі поточного року.

Тенденції в динаміці реального ефективного обмінного курсу гривні.

Протягом 2003 р. спостерігалася тенденція зниження РЕОК, розрахованого по основних країнах-партнерах України з експорту: на кінець грудня зниження становило 8,5 в. п. проти грудня 2002 р., або 137,6 в. п. проти червня 1998 року¹⁵. При цьому зниження РЕОК гривні (що означає приріст зовнішньої цінової конкурентоспроможності) було повністю обумовлено станом курсових співвідношень, оскільки вплив інфляційного чинника в той же час був нейтральним (рис. 12).

¹⁵ Червень 1998 р. обрано за базу порівняння, оскільки зазначена дата є останньою точкою стабільності до валютної кризи 1998 р. та подальшої девальвації гривні.

* Попередні дані.

Рис. 12. Приріст (зниження) цінової конкурентоспроможності економіки України в 2003 р. (по експорту) (у відсотках до грудня 2002 р.)

Протягом всього 2003 р. спостерігався процес девальвації долара США на світових валютних ринках (особливо в другому кварталі та в кінці року). Так, за підсумками року, долар втратив відносно євро 17 в. п., що справило відповідний вплив на динаміку курсу долара у країнах-партнерах залежно від рівня економічної інтеграції тієї чи іншої країни до ЄС та економічної програми попереднього вступу для країн-кандидатів до вступу в ЄС¹⁶. Лише курси національних валют Єгипту та Білорусі понизилися відносно курсу долара США. Зниження курсу долара США на світових валютних ринках в умовах стабільності курсу долара США в Україні мало наслідком збільшення позитивного впливу курсових співвідношень на рівень цінової конкурентоспроможності України.

Натомість, стримуючим фактором суттєвого зростання цінової конкурентоспроможності протягом всього 2003 р. була відносно висока інфляція в Україні (див. рис. 12).

Вже в грудні негативний баланс інфляційних співвідношень грудня 2003 р. мав наслідком повне нівелювання позитивного балансу інфляцій, що ще зберігався за січень–листопад 2003 р. Найвищий рівень кумулятивної інфляції за 2003 р. зафіксовано в таких країнах: Білорусь (125,5%), Туреччина (118,4%), Російська Федерація (112%), Словаччина (109,7%). По інших країнах, частка

¹⁶ Pre-Accession Economic Program (PEP). – http://europg.eu.inf/comm/economi_finance/about/activities/activities_thirdcountrieseconomic_pep_en.htm

яких в експорті займає близько 50%, інфляція була меншою ніж в Україні (де зафіксовано 108,2% відносно грудня 2002 р.), становивши в середньому 102,2%.

Географія приросту цінової конкурентоспроможності у 2003 р. характеризувалась наявністю позитивного балансу відносно всіх виділених регіонів світу (див. рис. 12; табл. 2).

Таблиця 2

Внесок окремих країн в зміну цінової конкурентоспроможності України за 2003 р.

Країни, відносно яких відбувся приріст цінової конкурентоспроможності		Країни, відносно яких відбулося зниження цінової конкурентоспроможності	
Російська Федерація	+3,87	Польща	-0,18
Білорусь	+0,08	Єгипет	-0,79
Італія	+1,02	Ізраїль	-0,03
Німеччина	+0,88	Китай	-0,30
Бельгія	+0,13	Пакистан	-0,00
Ірландія	+0,01	США	-0,37
Туреччина	+2,65		
Болгарія	+0,56		
Словаччина	+0,54		
Угорщина	+0,25		
Чехія	+0,17		
Індія	+0,01		
Разом	+10,19	Разом	-1,68
Баланс	+8,52		
зона євро	+2,04		
зона країн-кандидатів до вступу в ЄС	+0,80		
зона країн СНД	+3,96		
зона інших країн світу	+1,70		

При цьому за 2003 р. географічна структура позитивного приросту найпомітніше змістилася в бік країн зони СНД та країн зони євро. Найсуттєвіший приріст цінової конкурентоспроможності України відбувся щодо таких країн, як Російська Федерація (на 3,9 в. п.) та Туреччина (на 2,7 в. п.), а найбільше зниження – відносно Єгипту (на 0,8 в. п.) та США (на 0,4 в. п.). Сумарний приріст цінових конкурентних переваг українських експортерів відносно ринків 18 досліджуваних країн склав 8,5 в. п. проти грудня 2002 року. Слід зазначити, що починаючи з вересня 2003 р. відносно всіх виділених зон спостерігався позитивний баланс цінових конкурентних співвідношень.

У січні 2004 р. на світових валютних ринках відбулося незначне укріплення курсу долара США відносно євро (на 1,9% проти грудня 2003 р.). Тому відносно більшості країн-партнерів фактор курсових співвідношень мав негативний вплив на рівень цінової конкурентоспроможності України. Натомість, в окремих країнах тривало укріплення національних валют відносно долара США: зокрема, російський рубль укріпився на 3,3%, а турецька ліра –

на 4%, що, врешті-решт, і стало причиною позитивного балансу курсових співвідношень для цінової конкурентоспроможності у січні 2004 р. проти грудня 2003 року. З іншого боку, інфляційні співвідношення січня 2004 р. також розподілилися майже порівну між країнами, що мали вищу інфляцію, та між країнами, що мали нижчу, ніж в Україні, інфляцію. Отже, позитивний баланс курсових співвідношень (+0,9 в. п.) та негативний баланс інфляційних співвідношень (-0,5 в. п.) мали наслідком зростання цінової конкурентоспроможності і в січні 2004 р. (див. рис. 12).

Таким чином, за попередніми оцінками, у січні 2004 р. РЕОК гривні знизився проти грудня 2003 р. на 0,4 в. п.; в результаті з січня 2003 р. по січень 2004 р. приріст цінової конкурентоспроможності склав 8,9 в. п.

Слід зазначити, що протягом 2003–2004 рр. спостерігається вкрай сприятлива тенденція щодо цінових конкурентних переваг України на світових торговельних ринках, яку викликано укріпленням РЕОК національних валют основних партнерів України (рис. 13). Так, станом на кінець грудня 2003 р. відносно грудня 2002 р. російський рубль укріпився на 4,1 в. п., євро – на 10,6 в. п., а турецька ліра – на 12,1 в. п.; натомість долар США зазнав реальної девальвації на 16,5 в. п.

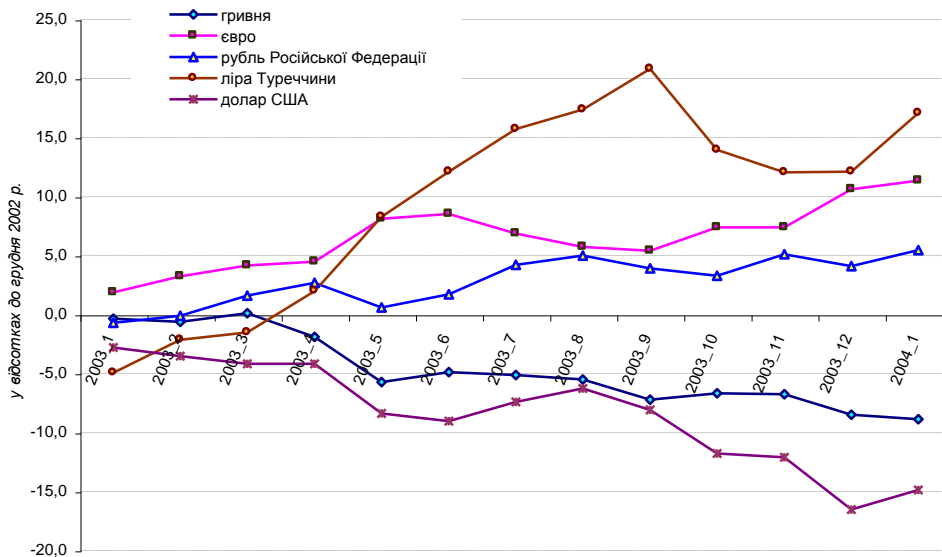

Рис. 13. Реальні ефективні обмінні курси національних валют основних торговельних партнерів України (по місяцях)

Отже, в кінці 2003 р. на початку 2004 р. девальваційний резерв РЕОК гривні відносно II кварталу 1998 р. підвищився до позначки 37–38%¹⁷, що є одним із найвищих рівнів протягом 1996–2003 років.

Структурні зрушення у зовнішній торгівлі (2003 р.). За офіційними даними Держкомстату, обсяги експорту товарів та послуг за 2003 р. становили 27328,2 млн. дол. США, імпорту – 24409,2 млн. дол. і збільшилися порівняно з 2002 р. відповідно на 24,1 та 34,3%. Позитивне сальдо зовнішньоторговельного балансу країни у 2003 р. становило 2919 млн. дол. США (у 2002 р. – 3844 млн. дол.). Обсяги експорту зовнішньої торгівлі України **товарами** за 2003 р. становили 23080,2 млн. дол. США, імпорту – 23020,8 млн. дол. і проти 2002 р. збільшилися відповідно на 28,5 та на 35,6%. Позитивне сальдо зовнішньої торгівлі товарами склало 59,4 млн. дол. США.

Для України, яка виходить із кризи, важливими зовнішньоекономічними **індикаторами є такі: диверсифікація експорту із постійним розширенням частки експорту високотехнологічних інвестиційних і споживчих товарів та поступовим заміщенням товарів із низьким на високий рівень переробки; зростання високотехнологічного імпорту по усіх позиціях розширеної економічної класифікації, особливо інвестиційних ресурсів; використання цінових переваг і розширення присутності вітчизняних виробників на ринках ЄС, використання динамічного зростання ринку СНД та різниці в цінах (між Україною та РФ) для нарощення експортних поставок в цей регіон тощо. Потребує також уваги динаміка цінової конкурентоспроможності України відносно основних країн-партнерів з експорту та оцінка ступеня спрацьовування цінових переваг в результатах торгівлі.**

За 2003 р. цінова конкурентоспроможність економіки України підвищилася на 8,5 в. п., тоді як в основних країнах-партнерах із зовнішньої торгівлі цей показник знижувався, що разом зі сприятливою ціновою динамікою на зовнішніх ринках дало вітчизняним товаровиробникам змогу збільшити обсяги прибуткового експорту, використавши сприятливу як курсову, так і цінову динаміку. Найвищі переваги сформувалися щодо країн СНД та Єврозони, найнижчі – щодо Єгипту, США Китаю та Польщі. Але, як свідчать зміни у географічній структурі експорту, зростання (падіння) цінової конкурентоспроможності не є автоматичним чинником приросту/зниження частки експорту щодо всіх партнерів. Тим не менш у 12 випадках із 18 зміна цінових переваг (+/-) призвела до змін в частці експорту в одному і тому ж напрямку (рис. 14). Посилення експортної складової Китаю та Польщі на тлі зменшення цінових переваг відносно цих країн можна пояснити, розглянувши складові експорту.

¹⁷ На кінець 2001 р. докризисний резерв становив 16,8%, а на кінець 2002 р. – 29,1%.

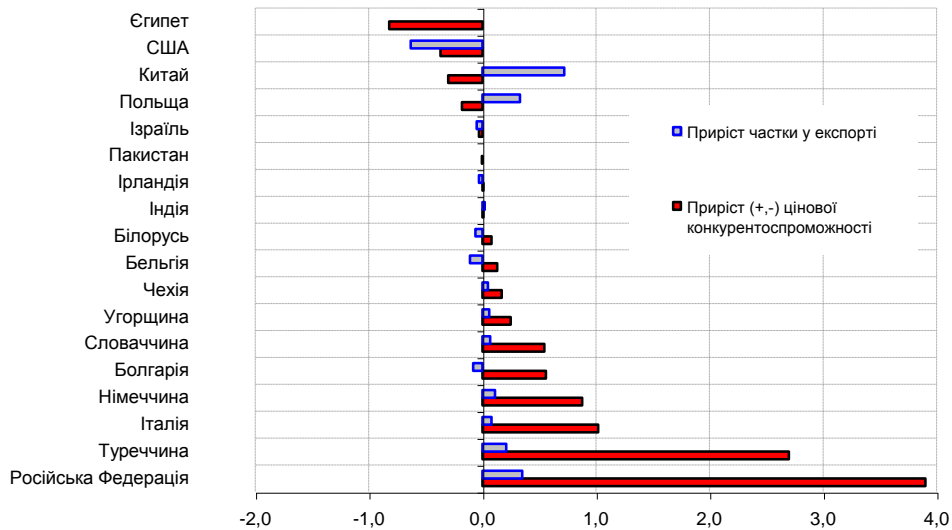

Рис. 14. Зміна частки експорту та приріст цінової конкурентоспроможності економіки України відносно країн партнерів з експорту за 2003р. (+/- в. п.)

В аналізованому періоді у географічній структурі *експорту в розрізі складових розширеної економічної класифікації відбулися суттєві зміни.*

У структурі *експорту інвестиційних ресурсів* дещо знизилася, проте залишилася високою частка Росії (рис. 15). Посилилися позиції українських інвестиційних експортерів в Естонії, Угорщині, Польщі, Німеччині, США¹⁸. Водночас значною мірою – на 15.5 в. п. – скоротилася частка Туреччини. Якщо у 2002 р. їх експорт до Туреччини становив майже 505 млн. дол. США, то у 2003 р. – 5,7 млн. дол. США.

У географії *експорту споживчих товарів* у 2003 р. порівняно з відповідним періодом 2002 р. зросла частка СНД, особливо Росії, в той час як питома вага євросони зменшилася практично щодо всіх країн, крім Данії (рис. 16).

На відміну від споживчих товарів, переважна частина українського експорту товарів проміжного споживання спрямовувалася в європейські країни (40,2 порівняно з 38% у 2002 р.). У країни СНД експортовано лише 18,6% цих товарів, хоча порівняно з аналогічним періодом 2002 р. їх частка збільшилася на 2 в. п.

Отже, зростання обсягів експорту супроводжувалося структурним зміщенням убік країн євросони та СНД. Причому в євросоні більше експортувалося товарів проміжного споживання, а в СНД – інвестицій-

¹⁸ Частка США в структурі високотехнологічного інвестиційного українського експорту зросла з 10 до 15,1%; Угорщини – з 4 до 16,4%; Німеччини – з 1,7 до 8,2%; водночас частка РФ знизилася з 26,3 до 22,9%.

них і споживчих товарів. Але при цьому частка експорту інвестиційних товарів до Єврозони та інших розвинених країн зростає.

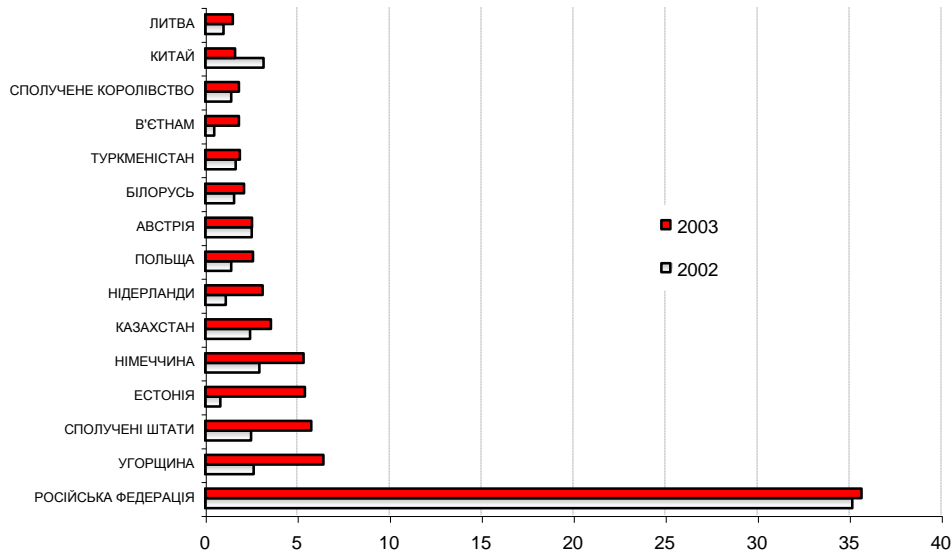

Рис. 15. Частка в експорті інвестиційних товарів (12 місяців), %

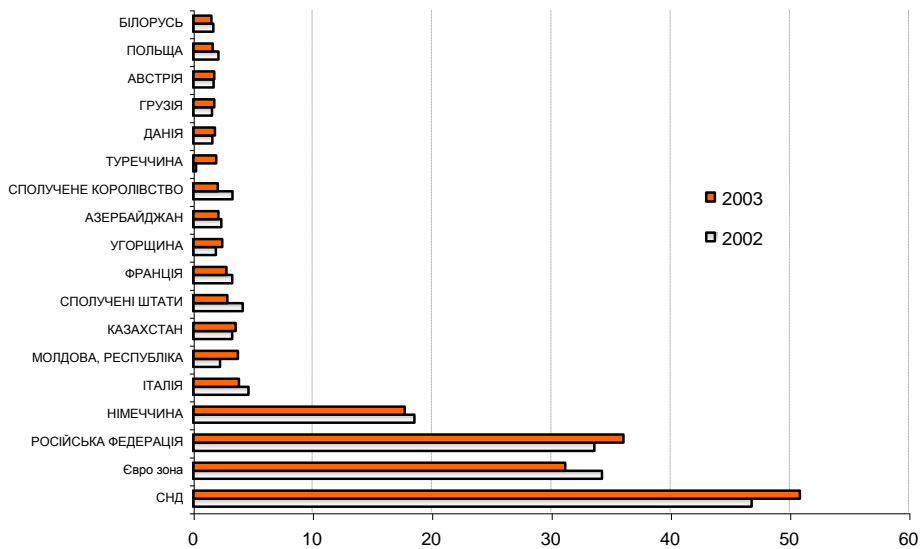

Рис. 16. Частка в експорті споживчих товарів 2003 р., %

За аналізований період змінилася також географічна структура українського імпорту. Найбільше (із 6,9 до 8,6%) зросла частка азіатських країн в товарному імпорті України. Зокрема, посилилися позиції Китаю, Південної Кореї та Японії: обсяг імпорту із цих країн збільшився вдвічі. Безу-

мовно, китайські та корейські виробники скористалися своїми ціновими перевагами перед європейськими країнами. Водночас зміцнення позицій Японії на українському ринку відбувалося під дією зростання попиту на автомобілі, які стали відносно дешевшими проти європейських. Складова імпорту з єврозони та ЄС загалом теж дещо зросла, а частка ввезення товарів із країн СНД скоротилася (попри те, що частка російського імпорту дещо збільшилася – з 37,2 до 37,6%).

Найбільш характерною рисою періоду, що аналізується, в умовах інвестиційної активності та розігріву ринку автомобілів в Україні є нарощення інвестиційного імпорту (рис. 17). Найагресивнішими партнерами щодо захоплення *інвестиційного сегмента* українського ринку виявилися імпортери з Японії, Китаю та країн, які приєднуються до ЄС у 2004 році. Розширилися сегменти саме цих держав, тоді як частка інших європейських країн зменшилася. Зберегти свої позиції на українському ринку європейським товаровиробникам завадило минулорічне зміцнення РЕОК євро. Негативним наслідком зміцнення євро для України та деяких європейських країн стало те, що за результатами торгівлі у 2003 р. проти 2002 р. дещо скоротилася їх частка у *обсягах високотехнологічного імпорту інвестиційних ресурсів*: Німеччини – з 18,9 до 18,3%; Швеції – з 11,7 до 6,2%; Сполученого Королівства – з 3,0 до 2,4%, у той час як частка Франції, Італії (з 2,7 до 5,9%) та Фінляндії дещо зросла.

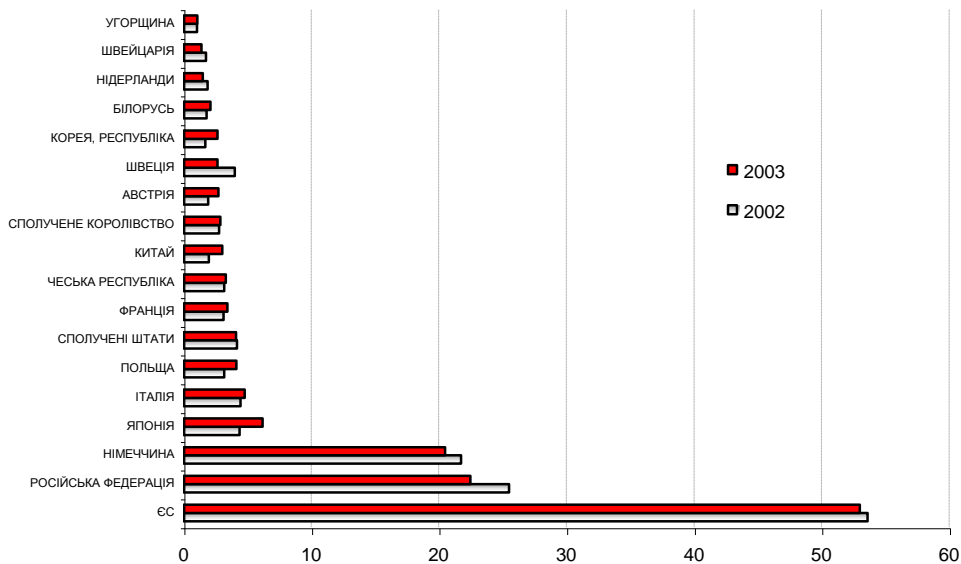

Рис. 17. Частка в імпорті інвестиційних товарів, %

В обсягах *середньо-високотехнологічних інвестиційних ресурсів* старі члени ЄС втратили, а нові – наростили. Особливого скорочення зазнала Ні-

меччина, чия частка зменшилася з 25,7 до 22,9%. Польща збільшила свою частку – з 3,7 до 4,9%. Серед азіатських країн на цьому сегменті імпорту найбільш вагомо зросла частка Японії: з 5,3 до 8,0% (за рахунок приросту імпорту автомобілів).

В імпорті споживчих товарів європейські країни в цілому втратили, хоча країни ЄС майже не змінили свою частку, тоді як Китай збільшив власну частку на 1,8, а країни СНД – на 0,3 в. п. (рис. 18). Серед країн СНД збільшився імпорт споживчих товарів із Росії (на 0,2 в. п.), а серед європейських країн вдалося поліпшити позиції Німеччини (на 0,7 в. п.), Франції (на 0,9 в. п.) та Іспанії (на 0,6 в. п.).

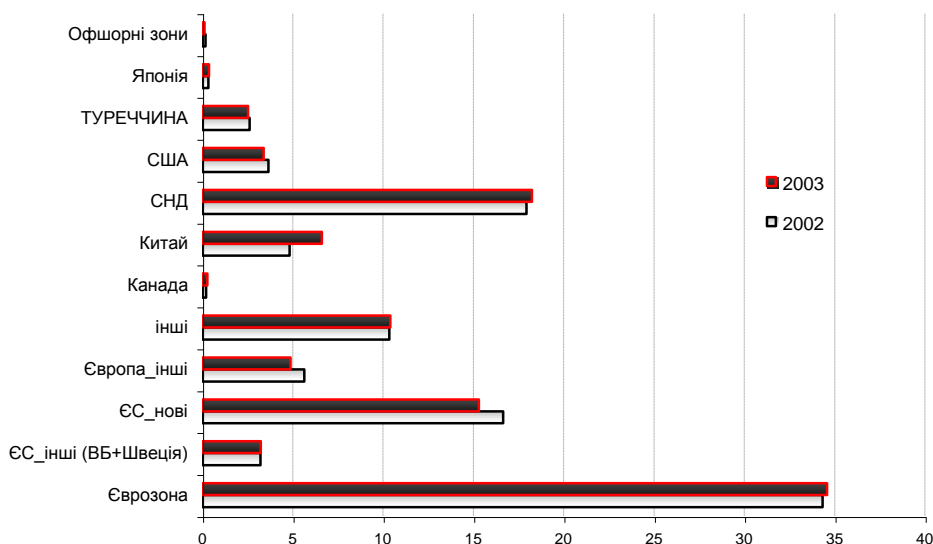

Рис. 18. Структурні зміни в імпорті споживчих товарів, %

Перше місце в ієрархії країн – імпортерів товарів проміжного споживання залишилося за Росією – постачальником в Україну сировини нафти й газу. В цій класифікаційній позиції її структурний рівень підвищився з 45,6 до 48,0%, тоді як частка Туркменістану знизилася з 16,9 до 11,9%. Серед європейських країн, які, попри зміцнення євро, спромоглися збільшити свою частку в імпорті товарів проміжного споживання, Великобританія (на 1,3 в. п.) та Фінляндія (на 0,5 в. п.). Крім того, посилили свою присутність Бразилія (на 1 в. п.), Китай (0,4 в. п.) і Туреччина (на 0,2 в. п.).

Сальдо. Як уже зазначалося, за 2003 р. позитивне сальдо української зовнішньої торгівлі товарами зменшилося порівняно з аналогічним періодом попереднього року, але країни-партнери по-різному вплинули на результати торгівлі і зменшення позитивного українського сальдо. Внесок у зменшення позитивного сальдо дала торгівля з СНД, країнами ЄС, що не

входять в євро зону, Туреччиною, євро зоною та офшорними зонами (рис. 19).

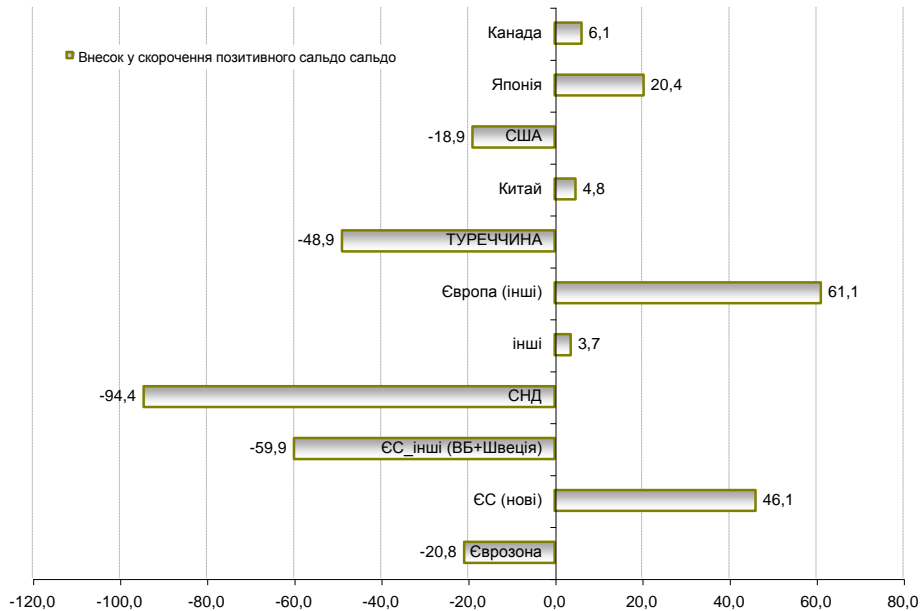

Рис. 19. Скорочення сальдо в торгівлі товарами, %

Стосовно країн нової хвилі розширення ЄС, то за результатами року торгівля з ними позитивно вплинула на сальдо. Водночас на 191,3 млн. дол. США збільшився від'ємний баланс у торгівлі з єврозоною. Попри цінові переваги, сальдо у торгівлі з країнами єврозони залишається від'ємним – мінус 770 млн. дол. США. Захисні бар'єри розвинутих європейських ринків надійно протистоять ввезенню відносно дешевих українських товарів. Після розширення ЄС ці чинники посиляться, відтак цінові переваги вітчизняних експортерів спрацюватимуть лише частково.

Структурні зміни експорту складових за розширеною економічною класифікацією (РЕК). Щодо складових експорту за РЕК, то частка продовольчих товарів зросла з 3,9 до 5,0% (номінальний приріст склав 62,8%), непродовольчих – із 5,1 до 5,4% (35,9%); загальна частка споживчих товарів у експорті збільшилася з 9 до 10,3%; водночас із 72,8 до 73,8% зріс рівень товарів проміжного споживання і з 18,1 до 15,8% зменшилася частка інвестиційних ресурсів. У структурі інвестиційного експорту з 15,2 до 24,4% зросла питома вага **товарів високотехнологічних видів економічної діяльності, а також середньо-високотехнологічних** – із 58,8 до 68,0%. Водночас у номінальному співвідношенні у 2003 р. Україна імпортувала високотехнологічного обладнання на 12% більше, ніж експортувала, середньо-високотехнологічного – в 1,7 раза.

Отже, у 2003 р. відбулася диверсифікація експорту на користь споживчих товарів. Зменшення частки інвестиційного експорту є негативним явищем, хоча структурно в позитиві – зростання його високотехнологічної та середньо-високотехнологічної складової.

Під впливом змін у структурі внутрішнього попиту змінилися складові імпорту товарів за позиціями РЕК. Тут стабільною залишилася лише частка імпорту споживчих товарів (11%), тоді як частка імпорту товарів проміжного споживання зменшилася з 66,7 до 64,2%.

Найхарактернішим для минулого року стало структурне зміщення у бік імпорту інвестиційних товарів, питома вага яких збільшилася з 22,3 до 24,8%, переважно за рахунок розширення імпорту наземного транспорту, де вагому частку становить імпорт легкових автомобілів та їх частин і пристроїв. Так, питома вага транспортних засобів у загальному імпорті зросла з 7 до 9,3%, безпосередньо в обсязі імпортованих інвестиційних ресурсів – із 31,4 до 37,4%, а питома вага автотранспорту для перевезення людей – 12,7 до 14,8%. *Розширення обсягів імпорту автомобілів* на тлі активного включення в оборот доларових готівкових заощаджень населення та поживлення внутрішнього ринку автомобілів стало одним із примітних явищ 2003 року.

Високі темпи зростання обсягів імпорту інвестиційних ресурсів (в 11,5 раза), особливо наземного транспорту (в 1,8 раза) саме й забезпечили структурне зміщення на користь цієї групи товарів. На жаль, воно супроводжувалося абсолютним скороченням обсягів експорту інвестиційних "товарів без транспортних засобів", тобто машин і обладнання. Внаслідок від'ємне сальдо за цією позицією зросло з мінус 523 млн. дол. США до мінус 1 млрд. 311 млн. дол. США, або в 3,5 раза.

Небувале зростання імпорту інвестиційних ресурсів не супроводжувалося зростанням його високотехнологічної складової. Навпаки, частка високотехнологічного інвестиційного імпорту дещо скоротилася (з 18,6 до 17,5%), в той час як частка середньо-високотехнологічного інвестиційного імпорту зросла (з 66,8 до 71,6%). *Тобто проблема нарощування високотехнологічного імпорту й експорту товарів виробничого призначення залишається актуальною і свідчить про те, що економічне зростання в Україні у 2003 р. не супроводжувалося якісними змінами в технологічному рівні імпорту товарів.* З огляду на вплив курсоутворення, різниця між паритетним та обмінним курсом і подорожчання євро залишаються не лише факторами стримування (за деяким вилученням) припливу в країну відносно дорогого для українських інвесторів та споживачів високотехнологічного імпорту, а й факторами зміни сегментації вітчизняного ринку інвестиційних товарів на користь дешевших азіатських.

Як видно з рис. 20 минулорічне зменшення позитивного сальдо у зовнішній торгівлі товарами спричинилося внаслідок небувалого збільшення негативного сальдо у торгівлі інвестиційними ресурсами, що пов'язано з інвестиційним сплеском і потужним зростанням попиту на транспортні засоби.

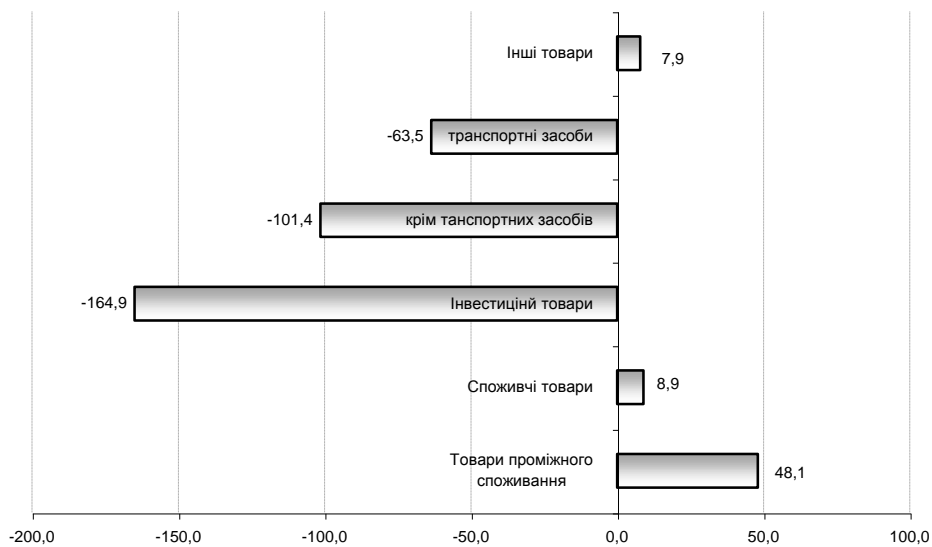

Рис. 20. Внесок у скорочення сальдо в торгівлі товарами, %

В 2004 р. з ряду причин¹⁹ очікуються зміни у структурі внутрішнього попиту з посиленням споживчої складової за рахунок послаблення інвестиційної. Першими індикаторами започаткування зазначених змін є зміни в нарощенні наявних доходів домогосподарств та нефінансових корпорацій, що за попередніми оцінками вже спостерігається. Структурне зменшення рівня внутрішнього попиту на машини і обладнання, а також легкові автомобілі, впливатиме як на структуру імпорту за РЕК, так і на сальдо торгівлі (убік зменшення від'ємного сальдо по інвестиційних ресурсах). Перевищення експорту над імпортом дасть змогу не лише зберегти стабільність національної валюти відносно долара США, а й розпочати сталий рух убік *реального* зміцнення РЕОК. Останнє є ключовим чинником прогресивних структурних зрушень в економіці з посиленням взаємостимулюючого розвитку вітчизняних підприємств та зменшення залежності від зовнішньої кон'юнктури.

Таким чином, у 2003 р. під впливом балансу долар–євро, зниження РЕОК, зростання інвестицій в машини і обладнання і попиту на транспортні

¹⁹ Серед найвагоміших – зростання рівня наявних доходів домогосподарств під впливом виборчої кампанії та зменшення оподаткування фізичних осіб.

засоби (включаючи легкові автомобілі) та інших чинників помітно змінилася структура зовнішньої торгівлі України – як у розрізі окремих країн і регіонів, так і за складовими розширеної економічної класифікації. Деякі країни, використовуючи подорожчання євро, спромоглися розширити свої квоти на українському ринку, потіснивши не лише зарубіжних конкурентів, а й вітчизняних товаровиробників.

Водночас інвестиційна модель розвитку економіки у 2003 р. та зростання попиту на легкові автомобілі призвели до значних змін у результатах торгівлі, а саме – до скорочення позитивного сальдо внаслідок значного збільшення негативного сальдо у торгівлі інвестиційними товарами.

У географії імпорту виразно проявилася тенденція до зміцнення позицій азійських країн на українському ринку, особливо на споживчому та інвестиційному, де частка високотехнологічного інвестиційного європейського імпорту децю зменшилася.

У географії експорту відбулося структурне зміцнення у бік країн СНД та євросони. Водночас цінові переваги українських експортерів не можуть сповна проявитися через захисні обмеження, які застосовує РФ та країни Євросоюзу. Це означає, що в перспективі, після розширення ЄС зростуть і загальні обмеження щодо України, тому можна очікувати від'ємного сальдо у торгівлі з країнами, стосовно яких досі воно було позитивним.

Зміни у географічній структурі імпорту пояснюються як ціновими чинниками, так і змінами у структурі вітчизняного попиту в бік його посилення на інвестиційні ресурси. Значне зростання обсягів імпорту інвестиційних ресурсів супроводжувалося скороченням темпів зростання обсягів їх експорту, що призвело до збільшення негативного сальдо в торгівлі ними. Однак, збільшення обсягів інвестиційного імпорту супроводжувалося зменшенням його високотехнологічного і зростанням його середньо високотехнологічного, оскільки головним чинником стало потужне зростання обсягів імпорту транспортних засобів, особливо автомобілів. Стабільний курс національної валюти відносно долара США в умовах девальвації останнього проти євро та багатьох інших валют світу став бар'єром інноваційного наповнення інвестиційних процесів, що віддаляє у часі перехід України до інноваційної моделі розвитку.

Структурні процеси у зовнішній торгівлі сигналізують: **за нинішнього стану вітчизняної економіки в умовах зменшення розриву в рівні життя в Україні та ЄС необхідно забезпечити процес зміцнення реального ефективного курсу гривні.** Це, у свою чергу, стане чинником поступового підвищення обсягів високотехнологічного інвестиційного українського імпорту і розширення обсягів торгівлі з ЄС.

Перелік використаних джерел (статистична інформація)

1. Про соціально-економічне становище України за 2003 рік: Ст. зб. – К.: Держкомстат України, 2003.
2. Статистичний бюлетень за 2003 рік: Стат. зб. (щомісячний). – К.: Держкомстат України, 2003.
3. Про соціально-економічне становище України за січень 2004 рік: Стат. зб. – К.: Держкомстат України, 2004.
4. Статистичний бюлетень за січень 2004 рік № 1-2: Стат. зб. (щомісячний). – К.: Держкомстат України, 2004.
5. Випуск товарів та послуг і валовий внутрішній продукт України за 2003 рік (попередні дані) / Експрес-інформація від 1 березня 2004 р.
6. Випуск товарів та послуг і валовий внутрішній продукт України за січень 2004 року / Експрес-інформація № 45 від 13 лютого 2004 р.
7. Бюлетень Національного банку України. – 2003. – № 12.
8. Зовнішня торгівля України товарами за 2003 рік / Експрес-доповідь № 40 від 13 лютого 2004 р.
9. Зовнішня торгівля України послугами за 2003 рік / Експрес-доповідь № 39 від 13 лютого 2004 р.
10. Доходи та витрати населення України за січень-грудень 2003 року / Експрес-доповідь № 29 від 6 лютого 2004 р.
11. Фінансові результати підприємств та організацій України за 2003 рік / Експрес-інформація № 50 від 16 лютого 2004 р.
12. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності у 2003 році / Експрес-доповідь № 48 від 16 лютого 2004 р.
13. Заробітна плата та стан її виплати у січні 2004 року / Експрес-бюлетень № 63 від 26 лютого 2004 р.